

BABITS FOGARASI ÉVEI I.

Ez a dolgozat részint visszaemlékezés, részint adattár.

Az adattár Babits fogarasi működésének legközvetlenebb, eddig figyelemre sem méltott forrásait tárja fel: a gimnáziumi Értesítők és a helyi lap vonatkozó közleményeit.

A visszaemlékezés többféle százból tevődik össze. Magától Babits Mihálytól és feleségétől: Török Sophie-tól, továbbá a költő fogarasi barátjától: Ambrózy Páltól, és tanártársaitól szerzett értesüléseimet, s személyes emlékeimet összegezem.

A dolog természetéből következik, hogy bizonyos részleteknek el nem kerülhető szubjektív jellege van. Hiszen éppen a szülőföld emlékei ösztönöztek leginkább e munkám megírására. Egyébként a kétféle adatszolgáltatás sokban támogatja, magyarázza, kiegészíti vagy helyesbíti egymást.

Négyszemközt Babits Mihállyal. Babitsot 1928 márciusában kerestem fel először, Reviczky-utcai lakásán. Cikkeket írtam róla s könyveiről az erdélyi lapokba. Verseit állandóan olvastam, recitáltam, de a költővel személyesen csak ekkor találkoztam. Pedig gyerekkorom óta emlékeztem rá, hiszen Fogarason az új gimnázium tőzsomszédságában laktunk.

Ekkori s néhány későbbi látogatásom alkalmával is szóba hoztam Fogarast. Kezdetben csak futólag érintve, nehogy fájdalmas sebeket tépjen föl benne — Tomi... Annál jobban meglepett, hogy szívesen fogadta a témát. Megjegyezte, hogy újabban már csak egészen ritkán, elvétve találkozik egy-egy fogarasi ismerőssel. Figyelemmel, érdeklődéssel hallgatta, amint fölelevenítettem a távoli emlékeket. A Papírmalomról és a gimnáziumról tereltem rá a beszélgetést *A gólyakalifa* és a *Halálfiái* fogarasi fejezeteire. Névszerint idéztem regényalakjait: a tanárokat, a megye urait, a város polgárait, akik első olvasásra felismerhetők... Babits figyelt és hallgatott. Majd révetegen tekintett maga elé, el-elismételgetett egy-egy nevet, s végül tétova mosollyal jegyezte meg, hogy ő bizony már rég elfelejtette a neveket és az egyéni vonásokat. Olyan különösnek tűnt fel előtte, hogy az alakok, akiket ő — jöllehet emlékezetén keresztül — lélekszerint mégis csak maga formált: most, évek múltán megelevenednek, visszajárnak, lehull betűkbe göngyölt álomszerűségük és valóban élt, sőt ugyanabban a városban továbbélő emberekkel válnak azonossá... Ő ezeket az alakokat a költészet „külön világába” helyezte, annak számára formálta ki, — az élő minták a távolba veszték, elsüllyedtek örökre...

Mindazt, amit a költő ekkor s néhány későbbi látogatásom alkalmával emlékeiről mondott, utóbb — szinte szó szerint — írva találtam 1937 karácsonyán megjelent *Fogaras c.* cikkében: „Szinte furcsa jelenidőben írnom e sorokat: nekem úgy tetszik, hogy mindez már csak volt... Bizonyos, hogy Fogaras elsüllyedt számomra...” — olvastam döbbenet az évekkal azelőtt ajkáról elhangzó szavakat.

Közlését teljesen igazolja két regényének s említett cikkének szemlélete. *A gólyakalifa* (1913) még frissen őrzi a helyi színeket, szereplői egyéni alakok. A *Halálfiái* (1927) Epilógjában már több a reflexió és az emlékezés, mint a tájidező és alak-mintázó hajlam. Végül a *Fogaras c.* cikk (1937) jórészt a *Halálfiái*ban elmondottak összefoglaló ismétlése, néhány részlet kibővítésével.

A messzi város, melyet egykor számkivetés helyének tartott, az Idő távolába is belevesztett, elsüllyedt a költő számára. A karácsonyi cikk után már nem is volt mit följegyeznie róla...

Török Sophie közlései. Évek múlva a költő feleségének, *Török Sophie*-nak említettem, hogy szeretném egyszer feltárni Babits fogarasi éveit. Babitsnénak tetszett a terv, s rögtön megjegyezte, hogy a fogarasi évekkel ő is foglalkozik. Ezután jelent meg, 1942-ben, *A második*

ének, melynek bevezetése már megvalósít egyetmást az írónő szándékából: ti. a fogarasi évekhez is közöl néhány adalékot.

Török Sophie-től hallottam azt a rímjátékot, melyben Babits a fogarasi évek egyik legfőbb eredményét summázta:

Fogarason egyedül
megtanultam görögül.

(Ezt egyébként a *Halálfiában* s *Fogaras* c. cikkében is megírta, csak nem rímesen! A cikkben így: „Otthon a könyvekbe temetkeztem, s mint valóságos időmilliomos, megtanultam görögül.”)

Ugyancsak Török Sophie-nak köszönhetem azt a becses közlést, amely a költő egyik legragyogóbb remekének: *Sugár* c. költeményének fogarasi ihletésére vonatkozik. Utal is erre *A második ének* bevezetésében. (Legközelebb talán módodom lesz részletesebben vizsgálni a *Sugár* útját és fénykörét...)

Ambrózy Pál visszaemlékezése. Babits halála után megkíséreltem összegyűjteni egykori tanártársainak s tanítványainak a költő fogarasi éveire vonatkozó emlékeit. Tanítványai közül azonban senkit sem sikerült megtalálnom. Ellenben 1943 májusában találkozhattam s hosszan elbeszélgettem *Ambrózy Pál* tanár úrral, aki a fiatal Babitsnak nemcsak „kollégája”, hanem testi-lelki jóbarátja, fogarasi éveinek oszta társa volt.

Babits a fogarasi gimnázium három vele egykorú klasszika-filológus tanárával tartott fenn meghitt barátságot: Ambrózy Pállal, Fridrich Andrással és László Bélával. Kapcsolataikról később még szó lesz. Most kizárólag a költő ottani életmódjára vonatkozó följegyzéseimet teszem közzé, úgy, ahogy ezeket Ambrózy Pállal folytatott beszélgetésem után tüstént papírra vettem:

Babits magánélete a lehető legegyszerűbb volt. Csöndes visszavonultságban élt, mondhatni színtelenül és eseménytelenül. Feltűnés nélkül érkezett a városba, s amikor végre szabadulhatott: feltűnés nélkül távozott.

Két-három tanárbarátján kívül egyáltalán nem volt társasága. Családokhoz nem járt. Még nős kollégáihoz is csak az évente egyszer kötelező összejövetelekre ment el, amikor a házigazda névnapját ünnepelték. Ezt a házi ünnepet neki is meg kellett tartania Mihály-napján.

Csak egészen meghitt baráti körben engedett fel. Idegenek jelenléte rendkívül feszélyezte. Ha ilyen vendég érkezett, csakhamar ajánlotta magát és távozott. Mindenesetre hűvös, tartózkodó, zárkózott ember volt, akire könnyen rámondják, hogy „különc”.

Nem csinált titkot belőle: nem érezte jól magát Fogarason. Amint egy kis szabadsága volt, rögtön utazott. Karácsonykor, húsvétkor haza, Szekszárdra, lehetőleg Pesten keresztül, hogy a „nyugatosokkal”, a „messze tőle együtt éneklőkkel” ismét találkozzék. Első nagyvakációjában (1909 nyarán) Ambrózy Pállal, a másodikon pedig (1910) Fridrich Andrással egy-egy külföldi utat tett. Ambrózyval Olaszországban járt, egész Nápolyig lementek együtt. Fridrich Andrással viszont Felső-Olaszországba utazott, ellátogattak a Riviérára és onnan Párizsba.

Hétköznap otthon ült, tanult, olvasott, dolgozott. Vasárnap volt az egyetlen nap, amelyen sétálgatott. Legszívesebben a Bethlen felé vezető úton sétált, a kórházig. De csak vasárnap és jó időben! (Irtózott a sártól!) Ha csúf idő volt: kollégái feljártak a kaszinóba (Ambrózy Pál volt a Fogarasi Magyar Kaszinó könyvtárosa), Babits meg otthon maradt. Valóban „Vasárnapok bús álmodója” volt —, ahogy egyik fogarasi versében írta.

Babits egyetlen folyóiratot járattott Fogarasra, az angol „Studio”-t. Ambrózy Pál ugyanakkor a francia „Illustration”-t járatta, s e két folyóiratot kölcsönösen kicserélték. A gimnáziumi könyvtárba egy csomó tudományos és szakfolyóirat járt, azokat ott olvasták. (A Studio előfizetésével kapcsolatosan idézem a *Halálfi* Epilogjának 8. fejezetéből Babits idevágó vallomását: „Imre úr volt csöpp fizetéséből, s még Londonból is hozatott könyveket: amik, mint előkelő madarak szálltak le a rejtelmes balkáni *esquire*-hoz. Imre toronyban élt a világ végén...”)

Szüntelenül tanult és dolgozott. Ekkor már készült a Dante-fordítása. Görög ismereteit is itt kezdte elmélyíteni. A nehéz görög tragédiáfrókhöz még nem jutott el, de Homerosszal, aki aránylag könnyű olvasmány, már nagyon otthonos volt. A római és görög antik kultúra imádatában teltek fogarasi évei.

Költeményeivel általános megbecsülést szerzett. Ezzel kapcsolatosan egy jellemző eset: Az egyik évben (a nyomtatott *Értesítő*k adatai szerint: mindjárt az első fogarasi tanévben, 1908—9. végén) miniszteri biztosnak Sebestyén Károlyt, a neves dramaturgot küldték le. Az *érettségizető* társaság és a tanári kar az igazgatói szobában gyűlt össze. Sebestyén Károly megkülönböztető tisztelettel viseltetett a szerény, csöndes, fiatal Babits Mihály iránt,

ugyanakkor, amikor ezt a kollegiális figyelmet egyáltalán nem tanúsította például a tankerületi kir. főigazgatóval, a nagyszabeni Walther Bélával szemben . . .

Babits jó, de szigorú tanár volt. Hiányzott belőle a közvetlenség. Tanítványait tisztelték, de nem rajongtak érte különösebben. Tanártársai azonban igen becsülték és őszinte szeretettel vették körül. Tanári munkájára jellemző, hogy úgyszólván a pedánságig lelkiismeretes volt. Abban az időben még rendes osztályvizsgákat kellett tartani év végén, nemcsak a ma szokásos összefoglalásokat. Másnál általában egy vagy másfél óráig tartott egy-egy osztály vizsgája. Babits egyszer délután háromtól hétig vizsgáztatott, mert skrupulusai voltak; túlzott lelkiismeret és pedánság kötötte, nehogy igazságtalan legyen valakinhez. Inkább újból kérdezett, újból feleltetett, hogy a legigazságosabban mérhesse ki az osztályzatokat. Vizsgái alkalmával tanártársai alig tudták kivárni, hogy végezzon már! Magyar és román tanítványai között nem tett különbséget. Általában a tanári testületben is egyformán kezelték őket, és egészen kivételes volt az az egy-két odaszármazott tanár, aki túlzott magyarkodásával többet értett ezen a nemzetiességi területen a magyarságnak, mintha tárgyilagos, emberséges módon azonos mértéket alkalmazott volna!

. . . Eddig tart *Ambrózy Pál* több mint tíz éve elmondott visszaemlékezése. Közlése rendkívül becses, mert a fiatal Babits legközvetlenebb ismeretén alapszik. Költőnk fogarasi éveiről, írói és tanári munkájáról több és megbízhatóbb adattal egyetlen kartársa sem szolgálhatna.

Többi tanártársától legfeljebb anekdotikus „eseteket” lehetett megtudnom. Ilyen például: Egyik tanártársa félig „ugratva”, félig maliciózan megkérdezte tőle, hogy vajon ő is, meg nyugatos társai is értik-e egyáltalán, amit írnak? mert a közönség nem érti. Babits annyira lelkére vette ezt a tréfás csipkelődést, hogy sokáig nem tudta megbocsátani, és annál zárkózottabb lett. Egyépként szűkebb baráti körben, ha fölmelegedett, igen kedves társ volt, s a Mihály-napi összejöveteleken a legszívélyesebb házigazda. (*Kaufmann György* nyug. tanker. főigazgató szóbeli közlése, 1943. ápr.)

A Babits levelestárában tanártársaitól fennmaradt levelek is jóformán csak a vidám névnapokat emlegetik.

Mit jelentenek a fogarasi évek Babits életművében? Mindenekelőtt a fiatal költő nyugtalan, lázadó korszakának egyik legjelentősebb állomását.

Babits némely nyilatkozata e három esztendő életé mélypontjának tünteti fel, ámde valójában fejlődésének, kibontakozásának fontos szakaszával van dolgunk.

Próbáljuk meg lemérni a fogarasi évek eredményeit a költő műveiben.

Az eredményeket summázva, elsősorban arra a félszáz költeményre kell rámutatnunk, melyeknek zöme a fiatal Babits legjava terméséhez tartozik.

Török Sophie nagy szolgálatot tett az irodalomtörténetnek, amikor Babits Összes Költeményeinek „házi példányába” bejegyezte az egyes versek keletkezési helyét, idejét és körülményeit, valamint megjelenési adataikat. (Sajnos, nem valamennyi versnél!) Szívességéből áttanulmányozhattam e példányt, s összeállítottam a fogarasi versek lajstromát. (E „házi példányt” az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi; jelzete: Quart. Hung. 3098.)

A költő e termékeny korszakának vizsgálatához, de a jelen dolgozat részleteihez is hasznosnak látszik e félszáz fogarasi vers címének és említett kommentárjainak szözszerinti közlése, az „Összes Költemények” sorrendjében. [Szögletes zárójelben saját jegyzeteim.]

1. *Darutörpeharc*. Fogaras, 1908.

2. *San Giorgio Maggiore*. Írta 1908, Fogaras, ősszel, rögtön a megérkezés után, közvetlen élmény.

3. *Zrínyi Velencében*. Fogaras, 1908. Az iskolában Zrínyit olvasta fel a fiúknak, az anygálok és ördögök h. [harcát, vagyis a XV. éneket.] Megj. Nyugat, 1909. I. 280.

4. *Vásár*. Fogaras, 1908. Közvetlen élmény után, azonnal, vasárnapon. [A fogarasi heti vásárok pénteken voltak.] Megj. A Hét, 1908. II. 845.

5. *Városvég*. Fogaras, 1908. Pécsi emlék.

6. *Sugár*. Fogaras, 1908. (Régebbi emlék?) Megj. Nyugat, 909. I. 278.

7. *Arany kísértetek*. Bethlen falu felé sétálva. (Megj. Vas. Újs. 1910. 762. I.) [Bethlen vagy Fogarasbethlen kis falu Fogaras közelében, a várostól nyugatra.]

8. *Vasárnap*. Fogaras, elejét Szegeden írta, utcán. (Vas. Újs. 1909. 559.)

9. *Esti kérdés*. Fogarason, szobában.

10. *Ősz, kripta, ciprus, szüret, tánc, kobold*. Fogarason, szobában. (Világ, dec. 25. 910.)

11. *Alkonyi prólógus*. Fogarason, szobában, az ablakból látszottak a havasok alkonyfényben. (Alkony c. vers megj. Hét, 1909. I. 110.)

12. *O lyric love*. Fogaras, szobában. (Ny. 910. I. 508.)

13. *Őrök dolgok közé legyen híred beszótt*. Fogaras, szobában. (Ny. 910. I. 509.)

14. *Óda a szépségről*. Fogaras, szobában.

15. *Egy szegény magára maradt.* Fogaras, álmatlan éjjel. (Nyugat, 1910. I. 15.)
 16. *Vonaton.* Fogaras, szobában. (Renaissance, 1910. I. 245.)
 17. *Beloved, o beloved.* Fogaras, templomban. (Ny. 1910. I. 14.)
 18. *Szonettek.* Fogaras, szobában.
 19. *Arany Jánoshoz.* Fogaras, szobában.
 20. *Héphaisztosz.* Fogaras, szobában.
 21. *Homérosz.* Fogaras, szobában.
 22. *Protesilaos.* Fogaras, szobában. 1909. (Laodameia c. vershez adta az ötletet később.)
 23. *Klasszikus álmok . . .* Fogaras, 1909. márc.
 24. *Két nővér.* Fogaras, 1909. márc. (Swinburne hatás.)
 25. *A sorshoz.* Szekszárd—Fogaras, 1909. (Tragédiát akart írni Messalináról, Tacitust olvasta Szekszárdon reggelente a szőlőben.)
 26. *Thamiris.* Fogaras, Homeros hatás, szobában. Elkedvetlenedve, azt híven, hogy vesztett tehetségéből.
 27. *A Danaidák.* 1909. márc. szobában. (A Nyugat-matiné számára. Ugyanaznap a Két nővér címűt.)
 28. *A Campagna éneke.* Tivoli—Fogaras. (Tivoliba menve egy nagyon forró vicinálison.) A Hét, I. 250. 1910.
 29. *Laodameia.* 1911. Bemondása szerint írta 1910. tavasz. Pár nap mezőn sétálva és szobában, éjjel is.
[Recitativ c. kötetében a Fogaras c. ciklus versei :]
 30. *Új könyvek.* Fogaras, 1910. dec. (Vas. Újs. 911. 102.)
 31. *Levél Tomiból.* 1911. jan. Fogaras. (megj. szept. 1.)
 32. *Bolyai.* Írta 1911. febr.—márc. (megj. szept. 1.)
 33. *Cigánydal.* Írta 1911. tavasz. (megj. Ny.)
 34. *Spleen.* Írta 1911. tavasz (megj. szept. 1.)
 35. *Téli dal.* Szeged, Fogaras, Baja. Írta 1911. jan.
 36. *Egy rövid vers.* Írta 1911. jan.
 37. *Egy szomorú vers.* Írta 1911. jan. (?)
 38. *Naív ballada.* Írta 1911. jan.
 39. *Babona, varázs.* Fogaras, 1911. tavasz.
 40. *Aranyfürdő, aranyeső, Danaé.* 1911. tavasz.
 41. *Vágyak és soha.* 1911. tavasz.
 42. *Hiszkegy.* 1911. tavasz.
 43. *Dal, régimódi.* Fogaras, 1911. tavasz.
 44. *Édes az otthon.* Fogaras—Budapest. 1904—905 [!] (Ez tévedés lesz!)[A keltezésnek vagy a helye, vagy az ideje téves!]
 45. *Miként szélcsendben a hajó.* Baja és Fogaras.
 46. *E komor június havon.* Baja—Fogaras.
 47. *Októberi ájtatosság.* Fogaras.
 48. *Palinódia.* Fogaras.
- Azt hiszem, még a következő három verset is a fogarasi terméshez sorolhatjuk :
49. *Fekete ország.*
 50. *Ballada Irisz fátyláról.*
 51. *Az őszi tücsökhöz.* Éjjel, álmatlan, ágyban. (Megj. Népszava, 1909. dec. 25.)

Ezek a versek a „házi példányban” kelteztelenek. A 49. sz. költemény fogarasi eredetére főleg végletes pesszímista szemlélete miatt gondolhatunk; mindenesetre a baja—szeged—fogarasi fejlődési szakaszba tartozik. — Az 50. sz. vers nyitja meg a „Herceg, hátha megjön a tél is!” című, 1909—1911-i verseket tartalmazó kötetet. E gyűjteményébe Babits egypár szekszárdi (1903!) és bajai (1905—6!) verset is fölvet, de túlnyomórészt fogarasi termését foglalja benne össze. Tájszemlélete (búzavetés helyett csak „hajlós rozs”, szőlő-dombok helyett csak „gyümölcsös berkek”) Fogaras zordabb vidékére enged következtetni. — Az 51. sz. vers első közlésének időpontja szintén a fogarasi évekre utal.

Regényei közül kettő örökíti meg több-kevesebb mértékben Babits fogarasi élményeit. A *golyakalifa* (először a Nyugat 1913. dec. 16-i számában jelent meg, könyv alakban csak 1916-ban) környezetrajza, alakjai, sőt megoldása is jórészt e kisváros emlékképeirez fűződnék. (A részletekről másutt!)

A *Halálfiat* (1927) utolsó részének, az Epilognak néhány fejezete szól „Erdővár”-ról, vagyis Fogarasról. Ezzel a résszel — egy nemzetiségi vidék magyar társadalmának töredékes vázlatával — igyekszik teljesebbé tenni a magyar középosztály széthullásának rajzát. Az Epilog főleg a gimnázium életével foglalkozik, de a társadalmi és politikai viszonyokra is rávilágít.

Több mint tíz esztendő múlva, már utolsó éveiben írja meg *Fogaras* c. visszaemlékezését (1937 karácsonyán). Újat alig mond benne, inkább a versek és a Halálíjai egyes mozzanatait eleveníti föl s részletezi; a cikk felét törekvő román tanítványainak dicsérete teszi s a magyar — román barátság kialakításának vágya diktálja.

Fogarasi tanárkodása idején jelent meg első három önálló kötete: *Levelek Irisz koszorújából* (versek, 1909), *Herceg, hátha megjön a tél is!* (versek, 1911) és *Két kritika* (1911. Nyugat Könyvtár).

Ugyanezen időből való egy irodalom-elméleti tanulmánya: *Stilisztika és retorika a gimnáziumban*. Egy tantárgy filozófiája tanulók számára. (Először a fogarasi főgimn. 1908—9. tanévi Értesítőjében.)

E három esztendő folyamán még vagy nyolc más tanulmányt is írt. Ezeket részint a fogarasi Szabad Lyceum előadássorozatában, részint más alkalmakkor olvasta fel. Későbbi kötetekben mellőzte, azért ismeretlenek maradtak. (Közülük hat előadás szövege fennmaradt.)

Topográfia és helyi színek. Babits a *Halálíjai* végén, külön „Megjegyzés”-ben hangsúlyozza, hogy: „Ez a regény csupa költemény, képzelt szereplőkkel...” Hasonló nyilatkozatot a *Kárvavár*hoz is illesztett.

Egyik újpesti tanítványa viszont — éppen a *Kárvavárral* kapcsolatosan — ezeket írja (Pesti Hírlap, 1942. dec. 3.): „Máig is rejtély előttem, hogyan tudta azt a sok-sok alakot (a regény minden szereplője élő és felismerhető személy) oly híven életrekelteni, jellemüknek megfelelően gondolkodtatni és cselekedtetni, hiszen legtöbbször csak egészen felületesen ismerte, alig váltott velük egy-két szót...”

Ugyanezt elmondhatjuk a fogarasi figurákról is. A két szóbanlevő regény mellékalakjaira nem kívánok részletesebben kiterjeszkedni. A „törtető, fiatal főispán” (egy volt miniszterelnök unokaöccse), a megyei előkelőségek között „egy ideges affektált hölgy”, a kleptomániás asszony, a szőke, meddő, szász cukrászné, a főtéri örmény boltos, stb. éppoly ismerőseink, mint az alább sorra kerülő tanár-alakok.

De lehetetlen rá nem mutatnom arra a pontos topográfiára, amely *A gólyakalifa* és a *Halálíjai* fejezeteiből kibontakozik. E leírások és utalások segítségével bárki idegen olyan otthonosan járhat az 1910 körüli kisvárosban, mintha Baedekert tartana kezében!

A gólyakalifa első fejezete a fogarasi városliget képét idézi fel: az úgynevezett „Papírmalmot”, mely onnan vette nevét, hogy ott valaha papírgyártó üzem és pedig Erdély legrégebbi papírmalma működött... A Papírmalom nyári vendéglője: „a veranda”, az évenként hagyományosan megrendezett majálisok középpontja, — a legapróbb részletéig hű ábrázolás. Első tekintetre ráismerünk a „fűzeres pajtára”, mely a majálisok alkalmával előbb az ebédek, vacsorák, majd pedig a táncvigalom színhelye volt. „Ebédnél ültünk, zsúfolva a hosszú lócákon, kellemes szél jött a nagy melegben, ingott az áttört arany-szőnyeg, egy-egy akáclével sodródott tányérunkra...” olvassuk a regényben. Hozzátartozik a leírás hitelességéhez, hogy e majálisok állandó műsorszáma volt a bögrétörés, kötéltűzés, a zsákfutás és a tűzijáték; a bögrétörésben a diákokkal együtt a tanárok is résztvettek, — akárcsak a regényben „Darvas, Cserey és Kákay tanár urak...”

Az író nem felejtí ki a közelben csörgedőző patakocskát sem, amelyen a vasúti híd fut keresztül: „Egy kis patak volt ott, tisztás, deszka-bürü; leültem egy tuskón. Egyedül lenni! Gondolkodni!” (I. fej.) Majd ismét, az V. fejezetben is: „Mikor belefáradtam a tanuláshoz, kimentem a papírmalmomba, a kis patak deszkahídja mellé, ahova hajdan a majálisról félreléptem...” Kétségtelen, hogy ezek a részletek a magányos költő fogarasi életének egy-egy pillanatfelvételét őrzik.

Ugyanígyen reális ábrázolás a kis asztalosinas szenvedéseinek színhelye: a Bethlen utcai hídnál, a patakmeder mellett fekvő régi asztalosműhely, cífrázatos tornáczával. „Mindennap a tislér mellett jártam el, iskolába menet” — meséli a regény hőse, Tábornok Elemér. Az első tanévben a régi gimnáziumi épülethez menet, Babits útja is mindennap e „rejtelmes” asztalosműhely előtt vezetett el...

A Halálíjaiban költőnk a város két legjelentősebb épületére vet egy-egy tekintetet. Az egyik: „a régi Fejedelem omló vára”, melyről évtizedek múlva így emlékezik: „Nem valami magas fellegvár ez, lenn csücsül a földön, kövéren s kedélyesen, a város közepén, mely mindenestül lapályon terül el, az óriások lábainál... A tündérből már csak a vár volt meg, a régi magyar vár, az Apaffiak vára. Öreg maradék — ahogy bekönyökölt az árba pátriárkális könyveivel, a saroktornyokkal...” Ez a történelmi nevezetességű vár nagy élménye volt a fiatal Babitsnak. „Melyik magyar diák ne álmodna a regények Erdélyéről?” — kiált fel a *Halálíjaiban*. *Levél Tomiból* c. versében pedig kétségbeesetten tépdési a hatszáz éves vár múltjáról a véres lepleket...

A vár körüli széles sáncban, a sánc északi és keleti oldalán kitűnő korcsolyapálya volt. A fogarasi szász turista-egyesület tartotta fenn és gondozta. „Korcsolyázóknak Fogaras

eszményi hely — írja Babits a visszaemlékezésében ; volt tél, hogy novembertől márciusig mindennap lehetett korcsolyázni . . . Én is korcsolyáztam . . . ”

A másik nevezetes épület — az öreg várral ellentétben — a város legújabb, legmodernebb palotája volt : a kétemeletes, tágas gimnázium. Babits nagy regényének kulisszáin is ott látjuk „az új iskolaépület”, vagy ahogy dicsekedve mondták : a „kultúrpalota” körvonalait . . .

A gimnázium mellett folyik el, majd északi irányban siet az Olt felé, a városon keresztül, a négyszögű Főtér nyugati oldalán, a havasokról leszakadó Berivoji patak.

A Főtérről — „a nagy, kátyús főtérről” — is térképszerűen hű, pontos leírást kapunk. Északnyugati csücskén — a patakon túl — feküdt *A gólyakalifában* megörökített asztalosműhely. Északi során a Chyba-féle előkelő kis cukrászda, Babits egyik legkedvesebb tartózkodási helye, melyről annyiszor szól . . . (Legrészletesebben a *Halálfiat* Epilog-jának 7. és 10. fejezetében.) Lejjebb, a keleti sarok közelében : a mozi-, illetve színházi előadások terme : a „Transzilvánia nagyterme” (a *Halálfiat*ban : az „Erdővár”-szálló nagyterme), ahol maga Babits is tartott bevezetést két színházi előadáshoz . . . A keleti soron a könyv-kereskedés és az örmény boltos üzlete. A Főtér északkeleti és délkeleti sarkán egy-egy szűk köz vezet ki a szintén négyszögletű Vár-térre. A délkeleti sarok közelében, a Vár-tér déli oldalán volt a Mexikó-vendéglő ; rendszerint itt ebédelt és vacsorált költőnk, Ambrózy Pál társaságában. (*A gólyakalifa* rejtélyes „yankee”-je, Kincses „a Mexikó-vendéglőben tartotta az irodáját is”! ld. az V. fejezetben.)

A Főtér déli oldalán, már egészen az új gimnázium-épülettel szembenező Zeyk-utca sarkán, állott a Hahner-féle vendéglő és szálloda, melynek tágas, mély udvarát hetivásárok alkalmával zsúfolásig megtöltötték a beszállásolt szekerek. Ha fellapozod *A gólyakalifa* X. fejezetét, fotografikus hűségben áll előtted ez az egyemeletes, sárga hodály. A regény díjnyakalakja ideviszi s itt fojtja meg a szeretőjét :

„ . . . fizettem, futottam. A leánnyal futottunk. A ködös uccán. Megdideregtünk. Egy nagy kocsikapu alá. Egy utálatos udvar. Mély. Kocsik állnak benne, lovak nélkül. Jobbra. Piszkos, régi fal.

— Szobát.

Barna ajtók sorban. Többnyire tárva. Egy asszonyféle. Felcsavarja a villanyt. A fény kiárad a ködbe. A köd a szobába . . . ”

A Főtér négyszögének északnyugati sarkán (ahol a „titokzatos” asztalosműhely állott) torkollik be a Bethlen utca, a város főutcája. Itt, majdnem a sarkon, közel a patakhoz terpeszkedett a gimnázium régi, egyemeletes épülete, melynek falai között egy évig Babits is tanított. A Bethlen utcában volt a hagyományos empire-ízlésű megyeháza (a „tűlbuzgó” főispán rezidenciája), átellenben a járásbíróház, melyet írónk szintén megemlít, amikor „Erdővár” nevezetességeit felsorolja . . .

A főutca végén a kórház, s aztán csak az országút Bethlen község felé. Ez az egyenes országút volt Babits egyik legkedvesebb sétaútja, amikor vasárnaponként kissé kiszellőztette magát. Török Sophie följegyzései szerint : költőnk néhány vers is a bethleni sétákon születt . . . Ezt az útvonalat alighanem közelsége kedveltette meg ; Babits ugyanis az első évben a Bethlen-utca egyik mellékutcájában lakott . . .

A Bethlen-utca és az ezzel délfelől párhuzamos Teleki utca (az új gimnázium utcája) felső, vagyis nyugati végét a cigánysor (Cigánia, Cigonia) kötötte össze. Ennek s tarka népének emlékét is őrzik a fogarasi versek (*Vásár, Cigánydal*). A *Halálfiat*ban (Epilog, 7. fejezet) megszokott sétaútjait felidézve, említi — többek között — „a felvég nyugsgő cigánytelepét” is, ezzel az odavetett tömör jellemzéssel : „egy darab puskinai vadregényesség”.

Fogaras c. cikkében szó esik egy másik közeli kirándulóhelyről : Galac községről is. Galacot a várostól északra, az Olt túlsó oldalán találjuk. A Vár-tér északkeleti sarkától egyenesen az Olt-hídhöz vitt az út. A híd túlsó végén kezdődött Galac. A merészen ívelő, modern vashidat is — éppen úgy, mint az új gimnáziumot — Mikszáth képviselői közbenjárása juttatta Fogarasnak . . . (Ezt a szép hidat az első világháborúban felrobbantották.) Aki a Galaci hegyekre fölhágott : az — végigtétkintve az Olt széles medrén, a városon s a szétszórt falvakon — a Fogarasi havasok, köztük a Nagoj ezüst csúcsaival állott szemben.

Vers és próza azonos szín- és fényhatásokkal örökíti meg a fogarasi havasok képét :

Itt van az alkony, jó takaró,
a hegyek ormán lilul a hó,
itt van az alkony, csittul a zaj :
elhallgat a fény és fölvilan a dal.

— énekli *Alkonyi prológusában*. És visszaemlékezésében szinte ugyanígy : „Korán alkonyodott ; az asztalomon kitért Homéroszra lila árnyat vetett a Balkán havasainak visszfénye . . . ”

Élete végén, visszaemlékezve arra a távoli vidékre, vágyat érzett, hogy még egyszer ellátogathasson oda: „... fölhágnék a galaci dombra — írja — s szembenéznék a havasokkal... Ők még emlékeznek emlékeimre s mindenkihez a maga nyelvén szólnak...”

Az itt kifejezett hiú nosztalgia Babits Erdély-élményének másik, ellenkező pólusát jelzi. A huszonöt éves Babits számára Erdélynek az a szöglete, ahová vetetett, a száműzetés helye, Tomi volt. Élete végefelé viszont, az ötvenet meghaladott Babits sóvárogva vágyott egy erdélyi körútra, hogy még egyszer láthassa s most már feleségével együtt bejárhassa az egykori ismerős helyeket. Tudjuk: életének ez a forró vágya nem teljesülhetett. 1935-ben a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság meghívására Erdélybe készült. A román nacionalista körök azonban ezt az irodalmi körutat nem engedélyezték. *Vásár* c. költeményének (Fogarás, 1908) egy félreértett és félremagyarázott kifejezését évtizedek múlva sem tudták megbocsátani neki. Babits hiába mentegetőzött e versével kapcsolatban (Fogarás c. 1937. évi cikkében is): viselnie kellett, éppen neki, a nemzetek közötti kölcsönös megértés és együttműködés humanista apostolának, a sovinizmus vádját!... (Az erdélyi körút füstbement tervéről ld. részletesebben: Dsida Jenő vezércikkét a kolozsvári *Keleti Újság*-ban; ezt átvette a *Nyugat* is: 1935. nov. sz. 392—3. lap. Ld. továbbá Szentimrei Jenő nyílt levelét Isac Emilhez, a *Brassói Lapok* hasábjain, valamint ugyancsak Szentimrei Jenő „Rólád álmodott, Erdély” c. cikkét a *Babits-Emlékkönyv*-ben.)

Az Erdélybe készülődés híret megritkult fogarasi ismerősei és barátai is nagy örömmel fogadták. *Kontesveller Károly* fogarasi gyógyszerész-barátja (akivel minden biznnyal Frídrieh András révén ismerkedett meg), 1935. szept. 26-án kelt levelében ezeket írja:

„Kedves Barátom! A Kolozsváron megjelenő Keleti Újság f. é. szept. 22-iki számában olvastam, hogy készülsz Erdélyt meglátogatni, hogy Marosvásárhelyen a Kemény Zsigmond irodalmi társaság októberi szezonnyitó estélyén közreműködjél. Azt is írja a lap, hogy ez alkalommal Fogarasra is le akarsz jönni, ahol ifjúságotod töltötted... Minthogy úgy gondolják, hogy idevaló ismerőseid és barátaid közül csak én volnék még itt, engem kértek meg...: puhatolódzom Nálad, hogy Fogarasra jöttödkor hajlandó volnál-e itt is egy kultur-estély keretében egy-két számmal résztvenni?... Ez volna a hivatalos része megbízatásomnak, de a magam részéről is végtelenül örülnék, ha annyi év után találkozhatnánk. Ezért, ha Erdélybe jössz, semmi körülmények közt se kerüld el, hogy *írói bölcsődet* meg ne látogasd, mert igyekvni fogunk mindent elkövetni, hogy dacára a változott viszonyoknak, mégis jól érezd magadat Fogarason...”

A *Halálfiában* (Epilog, 5. fej.) „Erdővár” „állami mentelleppel” is dicsekszik. Ez az állami uradalom és méntelep (híres lipicai lovaival) az egyik közeli községben: Alsószombatfalván volt, s egy-egy magasrangú katonatiszt vezetése alatt állott. Babits fogarasi éveiben éppen egy költő: Bárd Miklós (családi nevén Kozma Ferenc) a szombatfalvi uradalom parancsnoka.

Irodalmi sétánk ezzel véget ér. Eddig terjednek az útvonalak, melyeken a fiatal Babits „zord fenségben sétált görög költőivel és német filozófusaival, sanda bivalyok és nagyszakállú pópák közt...” (*Halálfiái*, Epilog: 6.)

*

S most jöjjön a „száraz” adattár!

A **gimnázium**. Amikor Babits Fogarasra került, az ottani főgimnázium mindössze tizéves múltra tekinthetett vissza. Azelőtt a kis megyeszékhelynek csupán polgári és középkereskedelmi iskolája volt. A szülők, ha magasabb tanulmányokra szánták fiaikat, kénytelenek voltak őket a szomszédos Nagyszében, Brassó vagy a távolabbi Gyulafehérvár, Nagyenyed, esetleg Kolozsvár gimnáziumaiba küldeni. A város és a megye gimnáziumot fundáló törekvéseinek csak akkor lett foganatja, midőn Mikszáth Kálmán, aki tizennyolc éven át (1892—1910) volt Fogaras képviselője, végre teljes súllyal vetette latba tekintélyét a vidék e jogos követelése érdekében. A fiú-polgári és kereskedelmi iskola megszüntetésével az 1898—99. tanévtől kezdve fokozatosan léptették életbe a gimnázium egyes osztályait.

Mikszáth képviselőisége nemcsak gimnázium-létesítő miniszteri rendelethez, hanem impozáns iskolaépülethez is juttatta kerületét. A fogarasi főgimnázium az 1900-as évek iskolaépítészetének egyik figyelemreméltó alkotása. A kétemeletes modern iskolaépület *Alpár Ignác* tervei szerint készült. A homlokzat könnyedén ívelő orompárkánya és a manzárd-tető barokkos jelleget kölcsönöz az egyébként nyugodt hatású, arányosan tagolt, tizenhat tantermes épületnek. Összköltsége kereken 450 000 koronát tett ki. A gimnázium ifjúsága akként örökölte meg iskolája legfőbb fundátorának, Mikszáthnak emlékét, hogy az önképzőkört róla nevezte el.

Az új gimnázium építési és berendezési munkálatai csak 1909 nyarán készültek el; modern felszerelésű termeiben az 1909—10. tanévvel kezdődött meg a tanítás. Addig a Bethlen

utca elején, a volt polgári iskola egyemeletes öreg épületében (az egykori Bartók-kúriában) működött a gimnázium. Tehát Babits is az első évben még a Bethlen utcai régi iskola falai között tanított. Hogy is írja a *Halálfiatban*? (Epilóg. 6.) „Bocskor, kilógó ing, s alig néhány magyar szó a fejben : így állítottak be Imre tanítványai szeptember elején az új iskolaépületbe, mely csak ez évben emelte föl zászlóit, mint egy elindult és megállíthatatlan államszervezet kultúrpalotája.”

Babits annyira magának élő, otthonülő természet volt, hogy még ebben a nem nagy kiterjedésű városkában is a gimnázium közelében keresett és változtatott lakást. Előbb (1908–9) a Lenkert utcában lakott, egy följegyzés szerint (Új Idők, 1947. ápr. 19. sz.) a 30. sz. házban. A Lenkert utca a Bethlen utcából kiindulva, dél-észak irányban húzódott az Olt füzesei felé; mindenesetre egészen közel volt a gimnázium Bethlen utcai öreg épületéhez. 1909 őszén megnyílt az új gimnáziumi épület, a Berivoji-patak mellett, a Teleki utca elején : Babits már félévvel előbb az új iskola közelébe költözött. Ambrózy Pál szerint a két utolsó évben „a Malom-patak mellett lakott, a Papírmalomhoz vezető utca utolsó baloldali saroképületében. Ebben a világos, földszintes házban bérelt egy csinosan berendezett szobát.”

Fogarásra érkezése első napjaiban édesanyja aggódva kérde (1908. szept. 8-án kelt lev. lapon) : „... hát a szobád egészséges-e? nem-e nedves? világos-e?” Majd ismét (1908. nov. 26. táján, a költő huszonötödik születésnapjára írt levelében) : „... jó meleg-e már a szobád? lesz-e eléggé szellőztetve? ... hát a [tűzelő]fával csakugyan lefőztek? ... tudsz-e óvakodni ott a nagy hidegtől?” Ugyancsak édesanyja egyik leveléből értesülünk a költő lakásváltoztatásának időpontjáról (1909. május 10 körül) : „... hát most kinek laksz? milyen emberek? hogy lehet velük egyezkedni a vakációra nézve, nem-e forognak veszedelemben a könyveid?” S nemsokára megint (1909. május 24) : „Alig várom hazajöttöd, mikor szabadulsz? hát a lakásod dolgát miként intézheted legjobban? ...”

Tanári működése, beosztása, elfoglaltsága. Babits 1908/9, 1909/10. és 1910/11. tanévi működésének hivatalos adatait a fogarasi állami gimnázium Értesítőiben találjuk.

Talán nem lesz érdektelen és egy későbbi Babits-monográfia céljaira is hasznos felsorolnunk e nyomtatott Értesítők összes idevágó közléseit. Milyen tantárgyakat tanított? hány óras elfoglaltsága volt? minő olvasmányokat írt elő tanmenete? és melyek voltak az általa feladott írásbeli dolgozatok címei? Ezek a részletek bizonyára nem különböznek tanári munkássága megismeréséhez. Továbbá tanártársainak névsorát és osztályának összetételét is érdemes szemügyre venni.

A gimnáziumi tanárok kötelező heti óraszama 18 volt. Mint az alábbi részletezésből kitétnik, Babits ténylegesen heti 16 órát adott le ; de mindhárom évben osztályfőnökséget is ellátott és könyvtár-őre volt az V–VIII. osztályosok ifjúsági könyvtárának. Ez a kétféle funkciója is beszámított heti egy-egy órának, így adódik 18 óra. (Érdeemes megjegyezni, hogy egyidejűleg az alsó négy osztály ifjúsági könyvtárát barátja, Ambrózy Pál gazdolta.)

Az első két év folyamán Babits alsó osztályokban is működött, a harmadik évben már csak a felsősöknek adott elő. Az alsó osztályokban két ízben történelmet, egy ízben magyar órákat bízta rá. A felső osztályokban magyart, latint, görögptólót és egyszer, 1911-ben, három hónapig görögöt tanított.

Halálfiat c. regényének utolsó fejezeteiben néhány elejtett megjegyzést találunk fogarasi tanári működéséről. A magyar, latin és görög tanítás sok dolgozat-írással, illetőleg dolgozatjavítással jár. A regény Sátorfy Imréje „pontosan leadta órát”, s gondosan elvégezte „a dolgozatjavítás folyton megújuló danaida-munkáját” ; „az órarend kiáradt az iskolai délelőttől s elöntötte az egész napot . . .” A IV. osztály magyar óráinak gerincét a „Toldi” elemzése teszi. Erről is szó van a regényben : „Imre önzetlenül iparkodott kincseit adni Arany János nagyszerű nyelvét — mint egy aranykulcsot szellemi élestarak kapuihoz, ahova a kis félvadaknak is joguk van belépni . . .” Láttuk : „Arany Jánoshoz” című versét szintén Fogarason írta.

A tanárok szülői fogadó-órákat is tartottak. Babits fogadóórái (a helyi lap közlései szerint) : 1908. okt. 25-től : szombat 9–10 ; 1909. márc. 14-től : szombat 8–9 ; okt. 10-től : hétfő 9–10 ; 1910. márc. 6-tól : szerda 9–10 ; szept. 25-től : csüt. 10–11 ; okt. 30-tól : kedd 8–9 ; 1911. febr. 5-től : péntek 10–11. óráig.

Az 1908–1909. tanévi adatok : Babits órái „A munkafelosztás táblázata” alapján : A III. osztályban történet, heti 3 óra ; a IV. osztályban magyar, heti 4 óra ; az V. osztályban latin heti 6 óra, magyar heti 3 óra. Összesen 16 óra. Egyúttal az V. osztály osztályfőnöke, valamint az V–VIII. o. ifj. könyvtár őre.

„A tanítás anyaga” c. fejezetben : III. osztály, *Történet*. Heti órák száma 3. Magyarország története a mohácsi vészig, alaptörvényeink és műveltségünk fejlődésével. Tankönyv : Szádeczky : Magyarország története. Tanár : Babics Mihály.

IV. osztály. Magyar nyelv. H. ó. sz. 4. Olvasmányok a) prózaiak: Szemelvények a magyar mesefrókból. Dardanus. Huszti beteglátogatók. Szalonta égése. Hortobágyi képek. A falu reggel. A falu este. A bujdosók Rodostóban. A magyar ház. A madárhegy. Kullancs úrfi. Magyar faj. Milyen a magyar iparos? Perikles. Vörösmarty szülei. **b) költőiek:** A közelítő tél. Ének a végekről. Megelégedés. Az igaz bölcs. Zsugori uram. Pató Pál úr. Epigrammák. Wesselényi hamvaihoz. Himfy egy dala. Toldi I—XII. Rozgonyiné. Fülemile. Az erdei lak. Az Alföld. A Tisza. **c) Emlézés:** Toldi I., II., IV., X., XI., XII. Az Alföld. Rozgonyiné. A közelítő tél. Vörösmarty epigrammáiból. Pató Pál úr. **d) Kötelező házi olvasmányok:** Mátyás deák. — *Elmélet:* Stiliztika. Verstan. Ügyiratok. (A fogarasi Értesítők e kötetének élén jelent meg Babits program-értekezése: „Stiliztika és retorika a gimnáziumban. Egy tantárgy filozófiája tanuló számára.”) — *Írásbeli dolgozatok:* havonként 2, összesen 17 iskolai és házi írásbeli dolgozat. Leírások, tartalmi reprodukciók és polgári ügyiratok szerkesztése. — Tankönyvek: Négyesy: Stiliztika. Lehr: Arany Toldija. Tanár: Babics Mihály.

V. osztály. Magyar nyelv és irodalom. H. ó. sz. 3. Olvasmányok: a) *prózaik:* Plinius két levele. Mikes három levele. A jó és a szép. A teremtett állatokról való elmélkedés haszna. Daliás idők. Nándorfehérvári győzelem. Szemelv. Apor Metamorphosisából. Id. Wesselényi Miklós. Hunyadi János. Parainesis. Széchenyi Hiteleből. Emlékbeszéd Kőrösi Csoma Sándor felett. A nemzeti védelemről. Deák első felirati beszéde. — *b) Költőiek:* Petőfi második levele Aranyhoz és a válasz. Tinódi egy éneke Török Bálintról. — *c) Emlézés:* Szent László (Arany). Toldi Estéje első és végső strófája. Részletek a Parainesisből és Kossuth beszédéből. — *d) Kötelező házi olvasmány:* Az új földesúr. Toldi Estéje. — *Elmélet:* Retorika. A prózai műfajok elmélete. — *Írásbeli dolgozatok:* havonként 1, összesen 9 házi és iskolai írásbeli dolgozat. — Tankönyv: Négyesy: Retorika. Tanár: Babics Mihály.

Latin nyelv és irodalom. H. ó. sz. 6. Olvasmányok: a) *prózaik:* Cicero: Oratio Pompeiana. Pro Archia poeta oratio. *b) költőiek:* Gabii elfoglalása. Janus. A költő önéletrajza. Lupercae. Róma alapítása. A Fabiusok veszte. Újév napja. — *c) Emlézés:* Újév napja, Róma alapítása. Janus. — *d) Az olvasmányok magyarra fordítása:* Tartalmi, tárgyi, nyelvi, stilisztikai és verstani fejtegetések. A prozódia elemei és a versus elegiacus. Cicero és Ovidius élete. — *Írásbeli dolgozat:* havonként 2, összesen 17. A tanár által készített magyar szövegek latinra fordítása, az olvasmányok szókincsének és kifejezéseinek begyakorlására. Fordítás latinból magyarra. Tankönyv: Köpésdy: Cicero de imp. Cn. Pompei és Pro Archia poeta. Csengeri: Szemelv. Ovidiusból. — Tanár: Babics Mihály.

Az 1909—1910. tanévi adatok: Babits órái: A IV. osztályban történet, heti 3 óra; az V. osztályban magyar, heti 3 óra; a VI. osztályban latin, heti 5 óra és magyar, heti 3 óra; a VIII. osztályban görög-pótló irodalom, heti 2 óra. Összesen 16 óra. Egyúttal a VI. osztály osztályfőnöke, valamint az V—VIII. o. ifj. könyvtár őre.

A „Végzett tananyag” c. fejezet szerint „a tantárgyak elméleti részét a Gimnáziumi Tanítás Terve és a reá vonatkozó Utasítások szerint végeztük, s így itt csak az olvasmányokat közöljük.” (Ezért Babits IV. osztálybeli történeti óráiról nincs közelebbi tájékoztatásunk.)

V. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: Plinius, Mikes 3 levele. Petőfi második levele Aranyhoz és a válasz. Aristoteles: A harag. Pázmány: Teremtett állatokról való elmélkedés. Salamon: Daliás idők és Hunyadi János. Heltai: A nándorfehérvári győzelem. Tinódi: Terek B. fogsága. Kemény: Idősb Wesselényi Miklós. Parainesis. Szemelvények a Hiteleből. Eötvös: Kőrösi Csoma Sándor. Kossuth: A nemzeti védelemről. Deák első felirati beszéde. Gyulai: Arany János. — *Kötelező házi olvasmány:* Az új földesúr. Toldi Estéje. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Levél szüleimhez az iskolaév elején. 2. Török B. fogsága (Tinódi alapján). 3. Honnan meríti anyagát a történetíró? 4. Hunyadi J. jellemzése a tört. olvasmányok alapján. 5. Az új földesúr jellemalakjai, mint korjellemző típusok. 6. A leírás módja Jókainál. 7. Széchenyi kora (A Hitel alapján). 8. Kossuth érvei júl. 11-i beszédében. 9. Toldi és Toldi estéje (összehasonlítás).

VI. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: Arany balladá. Zrínyi, Szigeti veszedelem. Vörösmarty, Cserhalom. Arany, Buda halála. Petőfi leíró költeményei és dalai. Berzsenyi és Vörösmarty ódái. Arany elégiái. Epigrammák Kazinczytól és Vörösmartytól. Sophokles: Antigone. Shakespere: Julius Caesar. — *Kötelező házi olvasmányok:* Toldi szerelme. Kisfaludy: Csalódások. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Arany és Tinódi Török Bálintja. 2. A modern élet rajza a Hídvadásban. 3. Az eposz külső szerkezete. 4. Zrínyi és Vergilius (összehasonlítás). 5. A vizslay csírái Etele és Buda jellemében. 6. Petőfi életfolyása hogyan tükröződik dalaiban? 7. A vén cigány és a kor eseményei. 8. A római nép Shakespere Julius Caesarjában. 9. A külső szerkezet különbsége az antik és modern drámában.

Latin nyelv és irodalom. Olvasmányok: Vergilius: Aeneis I. 1—120, 494—630. II. 1—370, 510—566, 634—804. IV. 1—129, 331—450, 522—554, 555—670. Livius XXI. 1—5, 7—15, 18, 37—38. XXII. 11—18, 44—50.

VIII. osztály. Görögptőló irodalom. Olvasmányok: Platon: Apologia, Kriton, Gorgias. Az állam. Aristoteles Etikájából. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. A görög művészet egyes korainak rövid összehasonlítása és jellemzése. 2. Platon és Aristoteles főbb etikai gondolatainak összehasonlítása.

Az 1910—1911. tanévi adatok: Babits órái: Az V. osztályban görög, heti 5 óra; a VI. osztályban magyar, heti 3 óra; a VII. osztályban magyar, heti 3 óra és latin, heti 5 óra. Összesen 16 óra. Együttal a VII. osztály osztályfőnöke, valamint az ifjúsági könyvtár felső csoportjának őre (V—VIII. o.). Jegyzetben olvassuk, hogy a görög tanítását ápr. 19-től vette át. (A görög nyelvet az V. osztályban eredetileg László Béla tanár adta elő; ennek öngyilkossága miatt az V. osztályosok görög óráit 1911. jan. 16-tól ápr. 19-ig Ambrózy Pál, ápr. 19-től pedig Babits tartotta meg.)

Végzett tananyag.

V. osztály. Görög nyelv és irodalom. Olvasmányok: Odysseia: I. 1—95, II. 413—433, III. 51—101, IV. 37—70, V. 55—90, V. 228—261, V. 291—312. V. 365—375, VI. 1—12, 71—126, 136—210, 290—332. — *Emlézés:* Od. I. 1—95. VI. 71—126.

VI. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: Szilágyi és Hajmási különböző feldolgozásai. Vörösmarty: Szép Ilonka, Cserhalom. Arany balladái. Buda halála. Zrínyi, Szigeti veszedelem. Arany, Első lopás. Csokonai, Dorottya. Egyéb eposzok. Petőfi lírai versei. Berzsenyi és Vörösmarty ódáiból. Arany elégiáiból. Az olvasókönyv szemelvényei. Sophokles: Elektra. Shakespeare: Coriolanus. — *Emlézés:* Petőfi három dala. Vörösmarty: A vén cigány, Szép Ilonka, Zalán előhangja. Arany balladáiból. — *Kötelező házi olvasmány:* Népballadák. Toldi szerelme. Kisfaludy: A kérők. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Valamely kép vagy szobor leírása. 2. Hogyan simul Arany balladáiban a versforma a hangulathoz. 3. Rozgonyi Piroska jellemzése. 4. Miben különbözik Buda halála a régiebb epozsoktól? 5. Regény-e vagy eposz Toldi szerelme? 6. Farsang. 7. Életkép a Dorottya leírásai nyomán. 8. Az alkoholokról. 9. Tragikum és komikum. 10. Mi okozta Coriolanus bukását?

VII. osztály. Magyar nyelv és irodalom. Olvasmányok: A tankönyv szemelvényei. Margit legenda. Balassi Menyhárt árulattásáról. Ilosvai, Tinódi, Balassi versei. Zrínyi: Török áfium. Kuruc dalok. Mikes levelei. Bessenyei: A filozófus. Gvadányi: Falusi nótárius. Csokonai lírai versei, Dorottya, A lélek halhatatlansága. Kazinczy: Pályám emlékezete. Berzsenyi és Kölcsey versei. — *Emlézés:* Kölcseyből, Berzsenyiből és Csokonaiból egy-egy vers. Balassi: A végekről. Borivóknak. Boldogtalan vagyok. Kuruc táborig dal. Kölesdi harc. — *Kötelező házi olvasmány:* Gyöngyösi Murányi Venus. Fazekas: Ludas Matyi. Kármán: Fanny hagyományai. — *Írásbeli dolgozatok:* 1. Eposzi elemek mondáinkban és legrégebbi történelmi énekeinkben. 2. Középkori legendáink mint a novellaírási ősei. 3. A XVI. sz. és a szatfira. 4. Az eposzi csodás elem Zrínyinél és Gyöngyösinél. 5. Hogyan ismerhetjük meg a kurucokt a kurucversekből? 6. A légnymás bemutatására szolgáló kísérletek. 7. Mikes Kelemen mint humorista. 8. Balassi és Csokonai. 9. Kölcsey mint ódaköltő.

Latin nyelv és irodalom. Olvasmányok: Vergilius Aeneise VI. 42—155, 264—330, 384—425, 450—475, 680—900. VII. 40—105. VIII. 310—370, 610—730. IX. 140—180, 530—595. XII. 890—951. Cicero: Catilina I. IV. Sallustius Jugurtha, egy pár fejezet kihagyásával. — *Emlézés:* Aeneis VI. 867—886. Catilina I. 1. Jugurtha 10.

Könyvek barátja. Említettük, hogy Babits mindhárom fogarasi tanéve folyamán a felső osztályosok ifjúsági könyvtárának őre volt. Nem tudjuk, mennyi szabadsággal s mennyi kööttséggel intézhette — Ambrózy Pál barátjával együtt — az ifjúsági könyvtár új szerzeményeinek bevásárlását. A közzétett lajstromok mindenesetre céltudatos, körültekintő beszerzésekre mutatnak. Babits különösen az első esztendőben (1908—9) a fontosabb olvasnivalókat előszeretettel vásárolta nagyobb példányszámban: Balassi, Zrínyi, Kármán, Csokonai, Berzsenyi, Katona József, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai műveit 10—10 példányban; a Magyar népdalok és Népballadák gyűjteményeit, a két Kisfaludy műveit 5—5 példányban, stb. Gondja volt arra, hogy régi irodalmunk és történelmünk megismeréséhez is megfelelő olvasmányanyag álljon az ifjúság rendelkezésére: Priskos rhetor, Rogerius, Galeotti, a Gesta Romanorum, Volter és Griseldis, Barlám és Jozafát, Vitéz Francisco, Heltai Gáspár meséi, Szalárdi János és Cserei Mihály történelmei, Fényes Elek és Szilágyi Sándor műveinek beszerzése, stb. — mind — a két kiváló tanár-könyvtáros tervszerű, átgondolt munkásságát tanúsítja.

1909—10-ben a magyar írók gyűjteménye — többek között — Ráday Gedeon, Katona József, Kemény Zsigmond, Vajda János, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Baksay, Mikszáth, Gárdonyi műveivel, a világirodalom klasszikusaié pedig Homérosz, Petrarca, Shakespeare, Tolsztoj, Mark Twain, stb. munkáival gyarapodott.

Végül az 1910—11. tanévi beszerzésekben figyelemreméltók: Jókai, Tóth Béla (Anekdotakincs hat köt.), Riedl művei, továbbá Ariosto, Shakespeare, Puskin (Anyegin), Dickens, stb.

Az Értesítők szerint a két tanár-könyvtáros az Ifjúsági Könyvtár számára 1908–9-ben 389 db. könyvet szerzett be 308 K. 40 fill. értékben ; 1909–10-ben 145 kötetet 362,47 K-ért ; 1910–11-ben 189 kötetet 353,40 K-ért.

Babits sokféle, gazdag olvasmányához néhány ládát megtöltő saját könyvtára és barátainak jelentős könyvgyűjteménye mellett — közvetlen tudomásom szerint — a fogarasi gimnázium tanári könyvtára, valamint a helybeli kaszinó könyvtára is hozzájárult. (A tanári könyvtárnak egyideig László Béla, a magyar kaszinónak pedig Ambrózy Pál volt a könyvtárosa.) Levelezésének tanúsága szerint Babits maga is beiratkozott tagja volt a kaszinónak. De az általa kezelt Ifjúsági Könyvtár anyagát is bizonyára szívesen lapozgatta. A sok érdekes cím és név között különösen figyelemreméltónak találom Szilágyi Sándor nevét, mert Babits *Levél Tomiból* c. költeményének sötét vízióiba Cserei Mihály krónikája mellett Szilágyi Sándor „történeti rajzai”-nak emlékképei is belejátszottak . . .

Levelestára szerint még újpesti, sőt budapesti tisztviselőtelepi gimn. tanári működése idejében is rendezgette a fogarasi gimn. tanári és ifjúsági könyvtárából általa kikölcsönzött s nála részben elveszett könyvek dolgát. Ilyenek voltak pl. Goethe Faustjának első és második része, egy világtörténeti kézikönyv, Dante Purgatoriuma. (Ld. volt igazgatójának, Major Károlynak 1913. jan. 6-i és egyik volt tanártársának, Borbély Gyulának leveleit az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában.)

De legkedvesebb könyveit mindenesetre saját könyvgyűjteménye tartalmazta. Ezek mintegy hat ládát töltöttek meg. Ez a hat láda könyv volt a fiatal Babits összes saját „bútorzata”. Ággyal meg egyebekkel — Török Sophie közlése szerint — csak következő állomásán : rákospalotai lakásán rendezkedett be. Minthogy áthelyezése Fogarasról Újpestre az 1911. évi nagyvakációban történt : többé már vissza se ment Fogarasra. Otthagyott holmiját említett barátja, Kontesveller Károly gyógyszerész küldte el címére. Barátian gyámkodó leveléből (Fogaras, 1911. szept. 14) hadd idézzek néhány sort :

„Kedves Barátom! Tegnapelőtt indítottam útnak könyveidet 6 ládában . . . Egyik ládába csomagoltam a ruháidat, amelyeket megérkezésükkor ajánlatos volna kicsomagolni és szabóhoz kivasalás végett elküldeni . . . Nálam van még 1–2 kalapod és esernyőd meg botod. Ezeket is útra teszem holnap. Most pedig engedd meg, hogy utólag gratuláljak és minden jót kívánjak új állomásodon, bár szívesebben láttalak volna Fogarason, de hát neked valószínűleg jobb így és ezért én igen őszinte szívből sok szerencsét kívánok, arra kérve azonban, hogy ne feledkezz meg rólunk, vidékiekről se. Még egy kérés : légy szíves és egy pár szóban küldd el a címet, amelyre én Szekszárdra a boros hordócskádát elküldhetem . . . Nőmmel együtt szívből üdvözölve, mindenkor hasonló és más szolgálatokra kész és egyszersmind lekötölezett híved Kontesveller.”

(folytatjuk)